

'עד דלא ידע'

הראל דהן

כאשר מתכוננים לפורים, על מנת לקיים את המצוות כהלכתן ולקבל את השפע ואת האורות הגנוזים בהם, מתעוררת, בכל שנה מחדש, השאלה - כיצד לקיים את מצוות השתייה? הסיפור בגמרא על רבה ורבי זירא (מגילה ז: ראה להלן), מעורר אותנו למחשבה על הצורך בקיום המצווה בצורה מבוקרת במיוחד. כידוע, היין תופס מקום נכבד וחשוב בחגי ישראל ובמצוות נוספות במשך השנה, הנעשות על היין (כגון: חופה וקידושין, ברית מילה ועוד), ועם זאת, חז"ל מדגישים במיוחד את הצורך בבקרה על שתיית היין.

ראשי פרקים:

- א. השכרות בשאר ימות השנה
- ב. החיוב להשתכר בפורים ע"פ הגמרא ודברי הראשונים
- ג. פסיקת ההלכה ע"פ אחרוני זמננו לעניין שכרות בפורים

א. השכרות בשאר ימות השנה

אמרו חז"ל במדרש משלי (פרשה כג), בגנות היין:

'ויקח שם ויפת את השמלה... וייקץ נח מיינו, וידע את אשר עשה לו בנו הקטן, ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו' (בראשית ט, כ-כה). בא שלמה ופירש בחכמתו: **למי אויז? למי שהוא שכור...** שמתוך שמשתכר ביינו הוא מגלה סוד שבין אדם לחבירו והוא משלח מדנים. **למי שיח? שמתוך שמשתכר ביינו הוא מוציא שיח ביותר.** למי פצעים חנם? שמתוך שמשתכר ביינו הוא הולך ועושה פצע וחבורה חנם, למה, מפני שאין לו דין וכו'...

הרמב"ם בהלכות דעות (פרק ה, ג), כותב על חומרת השכרות: "כשהחכם שותה יין... וכל המשתכר הרי זה חוטא ומגונה ומפסיד חכמתו, ואם נשתכר בפני עמי הארץ הרי זה חילל את השם, ואסור לשתות יין בצהרים ואפילו מעט אלא אם היה בכלל האכילה וכו"¹.

עוד כתב הטור (או"ח סימן תקכט): "לא ימשוך בבשר ויין ובשחוק ובקלות ראש ויאמר כל המוסיף בזה מרבה בשמחת מצוה, לפי שאין השחוק וקלות ראש הרבה שמחה אלא הוללות וסכלות, ולא נצטוינו על ההוללות והסכלות אלא על שמחה שיש בה עבודת היוצר"².

רואים מדברי רבותינו הנ"ל את החומרה של השכרות במשך ימות השנה ואת החיוב בבקרה אישית כדי שלא ייגרם ח"ו חילול שם שמים.

ב. החיוב להשתכר בפורים על-פי הגמרא ודברי הראשונים

הגמרא במגילה (ז:): אומרת:

אמר רבא: מיחייב איניש לבסומי בפורי'א³, עד דלא ידע בין ארור המן לברוך

1 בנוסף, כתב הרמב"ם בהלכות שביית י"ט (ו, כ): "כשאדם אוכל ושותה ושמח ברגל - לא ימשך ביין ובשחוק ובקלות ראש ויאמר שכל מי שיוסיף בזה ירבה במצות שמחה, שהשכרות והשחוק הרבה וקלות הראש - אינה שמחה אלא הוללות וסכלות, ולא נצטוינו על ההוללות והסכלות אלא על השמחה שיש בה עבודת יוצר הכל, שנאמר (דברים כח, מז) 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב (מרב כל)'. הא למדת שהעבודה בשמחה, ואי אפשר לעבוד את השם לא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שכרות". וראה מורה נבוכים (ג, ח).

2 יש לציין שהשוטה רביעית יין, אסור להורות הלכה. כל זאת דווקא במציאות שהיין חי ולא מזוג, ויש שסוברים שיינות של מימינו חלשים ואינו אסור להורות גם אם שתה רביעית. ומ"מ ייזהר רק שלא להורות בדברים שאין הצדוקים מודים בו (עיין אנציקלופדיה תלמודית ערך הוראה עמ' תצז-תצח).

3 פירש רש"י: "להשתכר ביין". העולם נוהג לדקדק מדברי רש"י הנ"ל שמשמע דווקא ביין, אבל יש לפקפק בדבר מכוח הגמ' במסכת ברכות (כט): "אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוי דרב סלא חסידא: לא תרווי ולא תתווי, ופירש רש"י: "לא תרווי - לא תשתכר ביין". שם מסתבר שאורחא דמילתא נקט, ולכן י"ל שגם כאן אורחא דמלתא נקט (סברה זו שמעתי מידידי היקר ינון חדאד הי"ו). אבל מהקרבן נתנאל (בסוגייתנו אות י) יש קצת ראייה שדווקא יין, ח"ל: "אבל הכוונה שמחויב להיטיב לב ע"י שתיית היין הרבה... אבסמו וגו' (פרש"י) [פרש"י] שהיו פניהם אדומים כמו שתינו יין". וראיתי שמוכיר אך ורק יין ולא משקה אחר, ויש שהשיגו עליו שגם כאן יש לומר דאורחא דמילתא נקט. אבל יש לדקדק מהרמב"ם (שמובא לקמן) שביין דווקא.

עוד יש להוסיף את דברי הרדב"ז (ח"א סי' תסב), שמשמע מדבריו שבפורים צריך לשתות דווקא יין, ח"ל: "ראובן (פלוגי) שנדר שלא ישתה יין עד שיחזור לביתו, אם יהיה מותר ביין של מצוה, כגון: קידוש היום ואירע כוסות ופורים, והוא אינו רוצה לישאל על נדרו". מלשנו אפשר לדייק שהבין שהמצוה דווקא ביין (ע"ש).

מרדכי⁴. רבה ורבי זירא עבדו סעודת פורים בהדי הדדי. איבסום, **קם רבה**⁵ **שחטיה לרבי זירא**. למחר בעי רחמי ואחייה. לשנה, אמר ליה ניתי מר ונעביד סעודת פורים בהדי הדדי! אמר ליה: לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא.

הביאור הלכה (סי' תרצה, א) הביא, בשם אליה רבה, טעם לחובת השכרות. וז"ל:

מפני שכל הניסים שנעשו לישראל בימי אחשורוש היו ע"י משתה, כי בתחילה נטרדה ושתי ע"י משתה ובאה אסתר, וכן ענין המן ומפלתו היה ע"י משתה, ולכן חייבו חכמים להשתכר עד כדי שיהא נזכר הנס הגדול בשתית היין⁶.

רוב הראשונים (ביניהם רי"ף ורא"ש על דברי הגמ'⁷) הביאו את דברי רבא כפשוטם - "מיחייב איניש לבסומי בפוריא, עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי".

אננם, הר"ן העתיק את דברי **רבנו אפרים**, וז"ל: "מההוא עובדא דקם רבה ושחטיה לרבי זירא, כדאיתא בגמ' - אידחי ליה מימרא דרבא, ולא שפיר למעבד הכי". וכן העתיקו המאור הקטן ואחיינו ריב"ב⁸.

4 בפירוש הגדר של 'עד דלא ידע' כתבו התוס' (מגילה ז: ד"ה דלא ידע, וכן כתב הר"ן בדף ג:) "דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, ארורה זרש ברוכה אסתר, ארורים כל הרשעים ברוכים כל היהודים". ופירש הדרכי משה (סי' תרצה, א), דאי בין ארור המן לברוך מרדכי לחוד - אפי' שתה טובא לא טעי ביה, לכן יש מפרשים שכתבו פיוט אחד שהיו עונים על בית אחד ארור המן ועל בית אחד ברוך מרדכי, וצריך צילוטא שלא יטעה לפעמים.

אגודה (מגילה סי' ו) **ורבנו ירוחם** (תולדות אדם וחוה י, א. הובאו בדרכי משה) כתבו, דחשבון ארור המן וברוך מרדכי שווה (גימטריא 502) וצריך להשתכר עד דלא ידע החשבון.

בפרישה (שם, אות א. נדפס בהוצאת המאור) כתב עד שלא יידע להשלים את המילים "אשר ביקש לאבדו" שבין "ארור המן" ל"ברוך מרדכי" בפיוט "שושנת יעקב".

הט"ז (שם, סי' ק א) ביאר, שבסעודה אנו מודים לבורא על שני ניסים שעשה עמנו: מפלת המן וגדולת מרדכי. רמת השכרות, כאשר כבר לא נוכל להבחין בין שני ניסים אלו.

5 ויש שגרסו "רבא" (ילקוט"ש אסתר פרק ט סימן תתרט, שאילתות ויקהל סז).

6 בלבוש (תרצה, ב) כתב שהוא משום "דכשיגיע לשכרות כוונ' על דלא ידע) ודאי הוא שמח". ויש להעיר מה שכתב הגר"ע יוסף שליט"א (חזון עובדיה עמ' קעו): "שאע"פ שהנשים חייבות בסעודת פורים... מ"מ אין הנשים צריכות לשתות יין כי אם מעט שגנאי לאשה לשתות יין רב וכו'".

7 ג: בדפי הרי"ף, רא"ש אות ח. עיין ספר **סדר היום** לרבנו משה בן מכיר (עמ' 98, סוף סדר פורים) שכתב "חייב אדם לבסומי בפוריא עד דלא ידע... והדברים לרוב הפוסקים כפשטן".

8 ג: בדפי הרי"ף ד"ה מיחייב איניש. ועוד יש לעיין בסברת המהרש"א על הגמ' במסכת בבא מציעא (כג-כד): "דאמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו: במסכת, ובפוריא, ובאושפוזא". פירש מהרש"א: "בפוריא - י"ל ע"פ מ"ש פ"ק דמגילה, דחייב אדם לבסומי וכו' עבידי רבנן דמשנו לומר דלא ידע, גם אם הוא אינו מבוסם כל כך וידע" (מביאו גם בפקסי תשובות עמ' תקפא).

וכן הביא המאירי על דברי הגמ' בשם מקצת גאונים, וז"ל⁹:

חייב אדם להרבות בשמחה ביום זה ובאכילה ובשתיה, עד שלא יחסר שום דבר... ומכל מקום, אין אנו מצווים להשתכר ולהפחית עצמנו מתוך השמחה, שלא נצטוינו על שמחה של הוללות ושל שטות, אלא בשמחה של תענוג שיגיע מתוכה לאהבת השי"ת וההודאה על הניסים שעשה לנו. ומה שאמר כאן עד דלא ידע בן ארור המן לברוך מרדכי, כבר פירשו מקצת גאונים שממה שהזכיר אחריו קם רבא שחטיה לר' זירא - נדחו כל אותם הדברים (ע"ש).

אמנם, בעל ספר האשכול (מהד' נחל אשכול, הל' פורים סי' ח) התמודד עם דברי הגאונים, וז"ל: "ולי נראה, דאדרבא מכאן ראייה שצריך לבסומי כדאמר רבא, דאי לאו הכי, הוא ליה למימר נעביד סעודתא ולא נבסם!".

יש לציין את דברי הפר"ח, העולים בקנה אחד עם דברי בעל ספר האשכול, שהמעשה מוכיח שדברי רבא להלכה. אמנם למעשה פוסק בשונה ממסקנתו בגמרא, כיוון שהיום הדור מקולקל ויכולים להיגרם דברים לא טובים, וכתב: "שראוי לתפוס את סברת רבינו אפרים ז"ל ושלא לשתות אלא מעט קט יותר ממה שהורגל ב"ט", ובזה יוצא ידי חובה כיוון שכוונתו לשם שמים, כדי שלא להכשל ח"ו בשום מקרה רע וישא ברכה מאת ה'".

עד כה ראינו שתי שיטות במסקנת הגמ' הנ"ל: הרי"ף וסיעתו פסקו את דברי רבא להלכה, ומאידך רבנו אפרים וסיעתו דחו את דברי רבא מהלכה.

רוב הפוסקים פסקו כרי"ף. אבל עדיין יש לדון באופן מעשי בשאלה, מהי כמות שתיית היין?

כתב הארחות חיים (הלכות פורים לח) המובא בבי"י (סי' תרצה, א): "חייב אינש לבסומי בפוריא - לא שישתכר, שהשכרות איסור גמור ואין לך עבירה גדולה מזו, שהוא גורם לגילוי עריות ושפיכות דמים וכמה עבירות זולתן! אך שישתה יותר מלימודו מעט".

אמנם הב"ח לומד, שמהמעשה של רבא נדחה רק העניין של 'עד דלא ידע', אך לא לעניין 'לבסומי', וז"ל: "ומיהו דווקא לבסומי עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי הוא דדחינן ליה, אבל מיהו צריך לשתות הרבה מלימודו שייטב לבו במשתה ויהא שתוי, או אפילו שיכור שאינו יכול לדבר לפני המלך, רק שתהא דעתו עליו".

9 והעתיקו הבה"ל בסי' תרצה, א ד"ה עד דלא וכי'.

והנשר הגדול, **הרמב"ם**, כתב (הלכות מגילה פ"ב הל' טו): "כיצד חובת סעודה זו? שיאכל בשר ויתקן סעודה נאה כפי אשר תמצא ידו, ושיתה יין **עד שישתכר וירדם בשכרותו**"¹⁰.

ג. החיוב להשתכר על-פי אחרוני זמננו

מובא בשולחן ערוך (סי' תרצה, ב):

חייב אינש לבסומי בפוריא, עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי. הגה. וי"א דא"צ להשתכר כל כך אלא שישתה יותר מלימודו (כל-ב) ויישן, ומתוך שיישן אינו יודע בין ארור המן לברוך מרדכי (מהרי"ל), ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכין לבו לשמים.

יש לציין שדברי הרמ"א משולבים משתי דעות עיקריות בראשונים - דעת הכל-בו והרמב"ם: לעניין כמות שתיית היין כתב שהיא יותר מלימודו כסברת הכל-בו, ולעניין 'דלא ידע' כתב כרמב"ם שיישן, ומתוך שנתו ודאי לא מבחין בין ארור המן לברוך מרדכי.

על דברי השו"ע - 'עד דלא ידע' - כתב **החיי אדם** (כלל קנה, ל; הביאו כה"ח ס"ק יז): "והיודע בעצמו שיוזלזל אז במצווה מן המצוות, בנטילת ידים ובברכה ובברכת המזון, או שלא יתפלל מנחה או מעריב, או שינהוג קלות ראש - **מוטב שלא ישתכר**".

מדברי הראי"ה **קוק** וצ"ל (אורח משפט עמ' רמט), עולה שיטה אחרת מדברי החיי אדם: "ותמיהני, כיוון דנקטינן כשיטת רוב פוסקים דעד דלא ידע הוא מצוה, על כל

10 עיין ערוך השולחן (סי' תרצה אות ג), הסובר שהרמב"ם דחה את מימרת רבא מזה הלכה וסובר כדעת רבנו אפרים (המובאת לעיל), מכך שכתב 'ירדם מתוך שכרותו' - היה לגמ' לכתוב 'חייב אינש לבסומי עד שירדם' ולא בלשון משונה - 'עד דלא ידע'.

אבל לענ"ד דיוק ערוך השולחן קשה, הרי בכל זאת הרמב"ם כתב **ישתכר** ולא כתב כדברי רבנו אפרים, שנדחו דברי רבה מהלכה; ועוד - הרי כתב הרמב"ם **שירדם בשכרותו**.

וע"כ יש לפרש בדברי הרמב"ם שמה שכתב 'ירדם מתוך שכרותו' זהו פירוש דברי הגמ' 'עד דלא ידע', אלא שלא רצה לפסוק את מימרת רבה כפשטה, כי שכרות כזאת - עד דלא ידע בין ארור המן וברוך מרדכי - היא מופרזת.

וראיתי בספר ערוה"ש עם פירוש צפה הצפית (עמ' 184 הערה 34), שנסה לתרץ את דברי הרמב"ם כבניין אב לתירוצו של הארחות חיים. סיכום דבריו הוא, שמה שכתב ערוה"ש שפסק הרמב"ם כרבנו אפרים, הוא רק לגבי השיעור 'עד דלא ידע', ולא דחה את תחילת מימרת רבא 'חייב אינש לבסומי'. אבל מוסף וכותב שצ"ע בלשון הרמב"ם 'עד שירדם', מהיכן לרמב"ם שיעור כזה (ע"ש).

פנים דרבנן בכלל שמחה, א"כ הוא עוסק במצוה, ולמה לא יפטר מתפילה? ובפרט שיהיה אנוס בשכרותו... ולהכניס עצמו באונס אין איסור מדינא במקום מצווה... ולע"ד לצדד לקולא, דהיינו חומרא דקיום מצוה".

המשנה הברורה (ס"ק ה) פסק כדברי הרמ"א, שמשלב בין הדעות של הכל"בו והרמב"ם, שישתה יותר מלימודו ויישן. אך סייג את גדר המצווה בביה"ל, שכל זה מצווה ולא לעיכובא, ומקורו בדברי הראב"ה (סי' תקסד, מעתיקו ההגהות מיימוניות אות ב, ומסבירו מהרי"ל בשו"ת סי' נח).

הגר"ע יוסף שליט"א¹¹ (חזון עובדיה עמ' קעה), פוסק כרמב"ם - שישתה עד כדי שישתכר ויירדם בשכרותו. **הגר"מ אליהו** (שליט"א) [זצ"ל] (בהלכות חגים עמ' 496 הל' לו) פסק כדברי יד אפרים' על השו"ע¹², ש'עד דלא ידע' - עד ולא עד בכלל. יש להדגיש, שגם לשיטות שהובאו לעיל המחייבות להשתכר, ודאי שכל זאת בבקרה אישית ע"מ שלא יגיע לידי חילול שם שמים¹³ ותקלות אחרות¹⁴, ויה"ר שלא תצא תקלה מתחת ידינו!

11 עיין שו"ת ילקוט יוסף (סוף ילקו"י מועדים עמ' תרפ) שהרחיב בצורה נפלאה לגבי נושא המאמר.

12 ומקורו כבר בראשונים בדברי בעל המאורות (ז); ובאחרונים בקרבן נתנאל (אות ז).

13 עיין קרבן נתנאל (פרק ראשון אות ז) שכותב שהגיע רבה לשכרותו של לוט, וכן הבין ערוך השולחן (סי' תרצה אות ב): "והדבר מתמיה דא"כ צריך להיות שיכור קרוב לשכרותו של לוט", ע"ש.

14 ראה רמ"א בשם יש אומרים (שם, ב) שאם הזיק אחד את חברו מכוח שמחת פורים פטור מלשלם. במשנ"ב מביא את דעת הב"ח שמחלק בין הזיק גדול שחייב להזיק קטן שפטור, ומוסיף שכל זה אינו כשעשה זאת על מנת להזיק.